
ТЕМА 5

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТРАСОЛОГІЯ

- § 1. Поняття, предмет і завдання судової трасології.*
- § 2. Механізм утворення слідів.*
- § 3. Класифікація видів слідів у трасології.*
- § 4. Основні правила роботи зі слідами.*
- § 5. Основи методики трасологічної експертизи.*
- § 6. Стадії криміналістичної ідентифікаційної експертизи.*

§ 1. Поняття, предмет і завдання судової трасології

Скоєний злочин – крадіжка, розбійний напад, грабіж, вбивство, – як правило, пов’язаний з цілим комплексом протиправних дій, що чиняться злочинцем. Найчастіше ці дії скоюються окремими фізичними особами із застосуванням заздалегідь підготовлених знарядь злочину, зокрема й господарчо-побутових, наприклад, з використанням транспортних засобів для швидкого пересування. Для приховання слідів злочинці нерідко використовують різні методи завуалювання своєї діяльності. Так, у процесі розслідування підозрювані особи зазвичай висувають різноманітні алібі на виправдання своєї непричетності до злочину. Однак кожний злочин залишає певні сліди. Криміналістика вчить, що скоїти злочин і не залишити слідів на місці події практично неможливо. Сліди можуть бути різноманітними: порушення обстановки, переміщення предметів, сліди рук, ніг, запаху, залишені на місці події знаряддя злочину, речі та предмети, що належать злочинцю тощо.

Сліди злочину мають вирішальне значення для встановлення механізму скоєння злочину, а також для з’ясування причетності до нього окремих осіб, їх звинувачення у випадку зникнення та розшуку. Саме тому у криміналістичному розумінні сліди злочину мають особливе значення, адже їх цінність зумовлена залежністю між злочином і його відбиттям – слідоутворенням. Тому вміле виявлення, вилучення та їх вивчення є прямим шляхом, який сприяє розв’язанню низки завдань:

1. Встановлення механізму злочину. Під встановленням механізму злочину розуміють:

- з'ясування закономірностей виникнення слідів злочину;
- визначення шляхів підходу та відходу;
- збір первинної інформації про осіб, які його скоїли.

Зазначимо, що встановлення справжньої картини злочину саме на початковій стадії розслідування має вирішальне значення для подальшого його розкриття.

2. Встановлення особи злочинця. Наукові знання слідів і їх вивчення дають цінну інформацію про особу, яка скоїла злочин. Відображення у слідах несе як загальну, так й індивідуальну інформацію; вона викликає особливий інтерес, оскільки є первинним матеріалом для встановлення конкретної особи, її звичок, а також обставин події, що розслідується. Кожній особі притаманні загальні властивості, характерні для всіх людей: загальні навички, хода, звички, манери поведінки, жести та здійснення певних дій, що перейшли в систему. Однак разом із загальними властивостями кожна особа має ще й індивідуальні властивості — своєрідний «почерк», притаманний тільки їй. Тому такі властивості відображення в момент скоєння злочину проявляються не тільки у свідомості особи, але й у матеріально фіксованих предметах, що дозволяє встановити за ними конкретну особу. Наприклад: вік, зріст, фах, розмір взуття, стать, особливості ходи та ін.

3. Доказування вини. Сліди злочину використовують і для доведення вини. Вони складають доказову основу в слідчій і судовій діяльності та дозволяють з'ясувати об'єктивну істину в кримінальній справі, особливо якщо за ними було проведено відповідну ідентифікаційну експертизу з категорично позитивним висновком.

4. Розшук осіб, які переховуються від слідства та суду. Експериментальні дані свідчать: у вирішенні питань, пов'язаних з розшуком злочинців, які переховуються, сліди мають вирішальне значення.

Відомо, що злочин — це суспільно небезпечне винне діяння, вчинене суб'єктом злочину, тобто діяння, що супроводжуються певними змінами в навколишньому середовищі та викликають у ньому утворення матеріальних й ідеальних відображень (слідів). І саме тут сліди мають вирішальне значення в розшуку та встановленні конкретної особи.

Така важлива роль слідів у діяльності всіх органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю, ставить перед криміналістикою вкрай важливе завдання, а саме: розробляти нові та удосконалювати чинні прийоми, методи, способи та засоби огляду, виявлення й дослідження слідів, а також їх використання у процесі здійснення правосуддя. У цьому плані корисним є широке використання до-

сягнень природничих, технічних, економічних та інших наук. Така комплексна розробка питань, пов'язаних з виявленням, фіксацією, дослідженням слідів призвела до виникнення однієї з основних галузей криміналістичної техніки – трасології.

Термін «*трасологія*» походить від франц. *tracé* – слід і грец. *logos* – вчення й означає слід або вчення про сліди, одним словом слідознавство. Трасологія досліджує механізм утворення слідів та особливості відбиття пов'язаних об'єктів з метою криміналістичної ідентифікації.

Як самостійний розділ криміналістичної техніки в криміналістиці трасологія сформувалася порівняно недавно. У перших радянських підручниках з криміналістики середини 20-х рр. ХХ ст. такого розділу ще не було. Лише у підручнику (1938 р.) І. Н. Якімова (автора перших радянських підручників з криміналістики) уперше було введено розділ із назвою «трасологія». Цей термін був взятий із зарубіжної криміналістичної літератури, він і донині залишився у підручниках з криміналістики.

Велика заслуга у розробці цієї наукової галузі знань належить видатному вченому-криміналісту з Київського науково-дослідного Інституту судових експертиз Б. І. Шевченку, який у 1947 р. написав монографію під назвою «Научные основы современной трассологии». Відтак його праця увійшла у криміналістику як самостійний розділ. У ній він розробив класифікацію слідів трасології:

- 1) за видом впливу на об'єкт: сліди механічного, хімічного, фотохімічного, термічного впливу;
- 2) за зоною впливу: сліди локального та периферичного впливу;
- 3) за спрямуванням зусиль при взаємодії об'єктів:
 - а) сліди статичні;
 - б) сліди динамічні;
- 4) за результатом взаємодії між слідоутворювальним і слідоприймальним об'єктами:
 - а) поверхневі сліди;
 - б) об'ємні сліди.

Подальшу наукову розробку окремих аспектів класифікації слідів здійснювали вчені-криміналісти Г. Л. Грановський, Г. А. Самойлов та ін. Так поступово було створено самостійну наукову галузь знань – криміналістичне вчення про сліди – трасологію.

Розглянемо конкретніше поняття сліду. Вище зазначалося, що скоєний злочин пов'язаний з утворенням багатьох різноманітних слідів, які мають низку якісних характеристик. Однак трасологія вивчає не всі якісні характеристики слідів, а лише деякі з них. Які ж сліди вивчаються в криміналістиці?

Відповісти на це питання – значить визначити предмет трасології, конкретизувати поняття про сліди.

Необхідно пам'ятати, що всі зміни в навколишньому середовищі на місці події, що викликані злочином, є його слідами – це кинута цигарка, рана на тілі людини, переставлений на інше місце стілець, викинуті із шафи речі, краплі крові, залишені злочинцем предмети та ін. Усі зміни навколишнього середовища, викликані механізмом злочину, утворюють так звані сліди у широкому розумінні. Серед переліку цих слідів існує спеціальна група слідів, що відображають зовнішню будову одних об'єктів-предметів на інших – це сліди ніг людини, сліди рук людини, залишені на різних предметах; сліди на ригелі замка від застосування знаряддя зламу; сліди на внутрішній частині коробка замка від повертання в замку відмички; сліди розрубу, сліди розрізу, сліди розпилу, сліди на відстріляних кулях і гильзах та ін. Такі сліди злочину прийнято називати слідами у вузькому розумінні слова. Отже, вони завжди є слідовідображенням на матеріальному об'єкті зовнішньої будови іншого об'єкта. Матеріально фіксовані сліди виникають у результаті механічної контактної взаємодії двох об'єктів: один об'єкт утворює слід (той, що залишив слід) – слідоутворювальний об'єкт, інший – сприймає змінення – слідосприймальний.

Ця група слідів має низку властивостей і якісних характеристик: різний хімічний та молекулярний склад, різне походження матеріалу, яким залишено сліди тощо.

Однак трасологія вивчає не всі сліди, а тільки їх якісні характеристики і властивості, тобто, їхню зовнішню будову, слідоутворювальні поверхні, індивідуальні особливості тощо, які прийнято називати *ознаками слідів*. А тому для слідоутворення у вузькому розумінні характерні такі особливості:

- сліди завжди залишаються на слідосприймальному об'єкті в результаті видозміни стану його поверхні;
 - вони є відображенням зовнішньої будови слідоутворювального об'єкта, що залишив слід;
 - утворення слідів залежить від низки чинників: твердості об'єктів, напрямку взаємодії, розташування об'єктів, сили та характеру взаємодії.
- Ці особливості слідоутворення дозволяють зробити наступні висновки:
- за всіх умов джерелом виникнення слідів є тільки дії людей, пов'язані зі скоєним злочином;
 - у слідоутворенні беруть участь два об'єкти: слідоутворювальний і слідосприймальний;
 - сліди (у вузькому розумінні слова) є матеріальними відображеннями, що виникають у результаті взаємодії слідоутворювальних та слідосприймальних об'єктів.

Виходячи із вищевикладеного, предметом трасологічного дослідження можна назвати вирішення необхідної сукупності кола конкретних питань, фактів, які потрібно встановити, вирішити в процесі вивчення чи дослідження або, якщо коротко, предмет – це факти, які можуть бути встановлені засобами трасологічного дослідження об'єктів.

У слідах-відображеннях фіксується:

- 1) форма взаємодії (механічна, біологічна, термічна та ін.);
- 2) механізм та умови слідового контакту;
- 3) ознаки (власне зовнішня будова) об'єктів, що беруть участь у слідоутворенні.

Дослідження цих слідів здійснюється за допомогою прийомів, методів і засобів, розроблених трасологією. Назвемо основні завдання трасології:

- вивчення закономірностей виникнення слідів;
- розробка засобів і прийомів виявлення, фіксації та вилучення слідів;
- розробка прийомів і засобів огляду слідів;
- розробка засобів і методик експертного дослідження слідів для ідентифікації або встановлення групової приналежності;
- розробка прийомів використання їх з метою розшуку злочинців;
- розробка прийомів попередження злочинів;
- виявлення причин та умов, що сприяють їх скоєнню.

Питанням визначення предмета експертизи присвячені роботи відомих криміналістів Р. С. Белкіна, В. І. Вінберга, А. Р. Шляхова, Ф. Я. Мірського та ін.

Таким чином, *трасологія* – це галузь криміналістичної техніки, що вивчає систему наукових положень, займається розробкою технічних засобів, прийомів, методів та способів виявлення, збирання та дослідження слідовідображень для встановлення обставин їх виникнення, проведення тотожності або групової приналежності об'єктів з метою розслідування, розкриття та попередження злочинів.

§ 2. Механізм утворення слідів

Щоб вивчити поняття сліду, потрібно знати наукову природу його утворення. Ми уже знаємо, що у формуванні сліду беруть участь слідоутворювальний і слідоприймальний предмети.

Об'єкт, який залишає сліди, називається слідоутворювальним, а об'єкт, на якому сліди залишаються, – слідоприймальним.

Перший з них умовно можна назвати об'єктом впливу, другий – об'єктом сприймання. Однак, як ми вже застерігали, такий поділ досить умовний: на-

справді механізм слідоутворення такий, що взаємодія об'єктів обопільно змінна і залежить від їхніх фізичних, хімічних, біологічних та інших властивостей. Крім того, у слідоутворенні бере участь не весь предмет, а його частина, яка своїм виступом зіткнулася з іншим предметом. Вона називається локально-контактною поверхнею. Тому, вивчаючи механізм слідоутворення, недостатньо правильним буде розглядати один об'єкт як слідоутворювальний, а другий – як слідосприймальний.

На процес формування сліду впливає низка факторів, зокрема таких як твердість об'єктів, сила взаємодії, відстань, напрямок і розташування об'єктів тощо. Так, папілярні лінії пальця руки утворюють слід, який залежить не тільки від висоти та пружності цих ліній, а й від властивостей сприймального об'єкта – масла, скла, паперу, картону, тканини та ін.

Інший приклад: форма та розмір трас, що залишає слід розрізу на дереві, визначаються твердістю та структурою волокон самого дерева. Тому необхідно враховувати, що внутрішні сили будь-якого предмету чинять опір тим зовнішнім силам, які порушують їх структуру. Унаслідок цього нерідко слідоутворювальний предмет, у силу його властивостей, стає слідосприймальним: сприймає нашарування фарби, крейди, частинок ґрунту та ін. Приміром, при ДТП (дорожньо-транспортній пригоді) пошкодження отримують обидва об'єкти авто-, мото-, велотранспорту.

Зрозуміло, що для утворення сліду необхідні два предмети (об'єкти), що можуть між собою контактувати у менш чи більш локалізованій зоні, а саме:

- 1) в одній точці (колючий предмет – шило, стилет, штик);
- 2) по лінії краю кромки леза (сліди розрубу, сліди розрізу, розпилу);
- 3) по площині (слід пальця на склі, слід взуття на лінолеумі, вологій глині тощо).

У зв'язку з цим виникає завдання вивчити основні можливості взаємодії та характер змін властивостей як результату цієї взаємодії. Утворення будь-якого сліду пов'язане з певними зусиллями, які складають особливу систему сил, що беруть участь у слідоутворенні. Такі сили у трасології називаються слідоутворювальними. Саме тому одиницею вимірювання механічного впливу при утворенні слідів є сила.

§ 3. Класифікація видів слідів у трасології

Залежно від характеру змін, що виникають на об'єктах при слідоутворенні, сліди класифікують таким чином:

1. Об'ємні сліди. Виникають під дією сили слідоутворювального об'єкта на слідосприймальний об'єкт, який після отриманої деформації набуває нової форми – форми слідоутворювального об'єкта.

Так, слід взуття під тиском ноги входить у контакт з ґрунтом, оскільки твердість матеріалу каблука більша за твердість поверхні ґрунту. Тому випуклі частини каблука, долаючи опір ґрунту (силу тертя та внутрішні сили), деформують ґрунт і втискуються в його поверхню – утворюється статичний слід, відповідний за формою та розміром параметрам каблука. Таким чином утворюється об'ємний слід. При цьому важливо пам'ятати, що зовнішня будова випуклої контактної поверхні відображається у сліді дзеркально: виступи на слідоутворювальному об'єкті утворюють у сліді заглиблення й канавки, а заглиблення – виступи.

Суттєва особливість таких слідів полягає в тому, що вони підлягають трьохмірному вимірюванню (довжина, ширина, глибина). На підставі цих показників можна робити більш конкретні висновки про форму й особливості будови контактної поверхні слідоутворювального предмета.

Якість відображення зовнішньої будови слідоутворювального об'єкта в об'ємних слідах залежить від багатьох факторів і властивостей слідоприймального об'єкта, а саме:

- від його твердості;
- структури речовини;
- спроможності зберігати зміни, що виникають у результаті слідоутворення.

2. Поверхневі сліди. Утворюються внаслідок взаємодії двох об'єктів, що призводить до поверхневої зміни стану та форми слідоприймального об'єкта. Особливість слідоутворення цих слідів полягає в тому, що вони підлягають двохмірному вимірюванню (довжина й ширина).

Для них характерним є те, що обидва об'єкти, які беруть участь у слідоутворенні, мають приблизно однакові можливості. До поверхневих слідів відносять: сліди пальців рук на поверхні скла, меблів, металу; сліди взуття на паркетній підлозі; сліди протектора транспортних засобів на асфальті та ін.

Поверхневі сліди, у свою чергу ще поділяються на два види:

а) *сліди нашарування* – це накладання на слідоприймальний об'єкт частинок речовини слідоутворювального об'єкту. Наприклад, сліди фарби від взуття на підлозі, лінолеумі, асфальті тощо;

б) *сліди відшарування* – це відокремлення частинок речовини з поверхні слідоприймального об'єкта з їх наступним переходом на слідоутворювальний об'єкт. Наприклад, сліди взуття на пофарбованій підлозі: фарба прилипає до взуття, у результаті чого виникає «мінус» матеріалу на підлозі.

Якість поверхневих слідів нашарування та відшарування визначається багатьма факторами, серед яких важливе місце посідають:

- особливості механізму утворення слідів (для слідів взуття – одні, а для слідів ковзання, колювання – інші);
- кількість та своєрідність слідоутворювальної речовини;
- структура поверхні слідоприймального об'єкта (м'яка, тверда, рівна, глянцева, шорстка тощо).

Залежно від місця розташування змін, що виникають на слідоприймальному об'єкті, об'ємні та поверхневі сліди поділяють на локальні й периферичні.

3. Локальні – це сліди, які утворюються на слідоприймальному об'єкті в межах дотику-контакту утворювального та сприймального об'єктів. Наприклад, слід взуття на м'якому ґрунті, слід знаряддя зламу на перешкоді та ін.

4. Периферичні – це такі сліди, що виникають за межами зіткнення поверхонь об'єктів, а іноді за межами самого слідоутворювального предмета, наприклад, пил (курява), волога, вплив світла навколо предмета. Периферичні сліди, як правило, відображають лише загальну форму й розміри слідоутворювального об'єкта, а тому придатні лише для встановлення групової приналежності.

Залежно від особливостей впливу об'єктів слідоутворення сліди поділяються на статичні та динамічні.

5. Статичні – це сліди, що утворюються в результаті одного впливу й напрямку сили (натиску, удару) на одній ділянці одночасно. Їх різновидом є сліди колювання. Вони є рядом відтисків, що виникли на різноманітних ділянках слідоприймального об'єкта й утворюють один відтиск, тому їх ще називають вдавненими. Наприклад, сліди коліс автомобіля, сліди удару молотком по дереву та ін.

6. Динамічні – це сліди, у яких випуклі точки рельєфу слідоутворювального об'єкта передаються у вигляді ліній (трас), борозен (заглибин) і валиків (підвищень) на слідоприймальний об'єкт.

До них відносять: сліди розрізу, розрубів, свердління, розпилу, перекусу, сліди зубів і ковзання, що виникають у результаті взаємодії двох сил та є безперервною низкою статичних слідів однієї й тієї ж ділянки слідоутворювального об'єкта. Контактні точки в динамічному сліді утворюють лінії, траси, дзеркальні за положенням до слідоутворювального об'єкта.

Необхідність класифікації слідів зумовлена тим, що вона надає можливості застосовувати різні методики їх виявлення, збирання й експертного дослідження. Саме тому кожен групу об'єктів зламу та групу знаряддя зламу в трасології поділяють на три підгрупи:

1. Об'єкти зламу:

- пристрої-замкачі (замки, засуви, гачки, защіпки тощо);
- спеціальні сховища (сейфи, металеві ящики, скрині, тайники);
- будівельні перешкоди (двері, вікна, стеля, стіни, підлога).

2. Знаряддя зламу:

- предмети, спеціально пристосовані або призначені для зламу (відмички, викрутки, ломи, фомки, уїститі (пристосування для відмикання врізних замків у дверях) тощо;
- предмети й інструменти господарчо-побутового та виробничого призначення (молотки, сокири, долота, дрелі, стамески тощо);
- предмети, що випадково опинилися на місці події (відрізки труб, металеві прутки, арматура, каміння та інші підручні предмети).

§ 4. Основні правила роботи зі слідами

Виявлення, фіксація, вилучення та дослідження слідів є не лише одним з основних завдань огляду місця події, а й метою слідчого, оперативного працівника, експерта, які беруть участь в огляді місця події.

Процес роботи зі слідами на місці події, починається з їх виявлення та з'ясування закономірностей їх виникнення. При цьому необхідно суворо дотримуватися процесуальних норм і вміло застосовувати науково-технічні засоби, розроблені та рекомендовані криміналістичною технікою. Закономірності роботи зі слідами на місці події:

- виявлення слідів;
- з'ясування закономірності їх виникнення;
- вивчення;
- фіксація;
- вилучення;
- упаковка;
- збереження;
- направлення на дослідження;
- оцінка слідчим і судом;
- використання у процесі доказування по справі.

Виявлення слідів — це один з найвідповідальніших етапів у роботі зі слідами. Для виявлення слідів необхідно вибрати правильну тактику огляду. У цьому важливу роль відіграє професійна майстерність працівника, який проводить огляд місця події.

Прийомам виявлення окремих видів слідів (рук, ніг, транспортних засобів, пострілу, знаряддя зламу та інструментів) присвячені, окремі конкретні теми посібника. Та слід підкреслити загальну настанову роботи зі слідами, суть якої

полягає в тому, що вибір тактичних прийомів з виявлення слідів на місці події в кожному конкретному випадку залежить від обстановки та механізму скоєння злочину.

Для своєчасного виявлення слідів, передовсім необхідно точно та правильно визначити учасників огляду місця події. Це має суттєве значення. Для цього необхідно змоделювати механізм скоєння злочину – уявити себе на місці злочинця, тобто вирішити всі питання й визначити дії, пов'язані зі злочинном.

Якщо скоєно пролом у стіні, то сліди знярядь зламу будуть сконцентровані навколо пролomu; якщо розбито віконне скло, то сліди потрібно шукати на склі та навколо нього. На місці події подумки окреслюють можливий осередок сконцентрованої слідоутворювальної ділянки, визначають, де можуть бути залишені сліди, – лише такий підхід створює певні гарантії для виявлення слідів і зменшує небезпеку їх пошкодження учасниками огляду. Практика свідчить: учасники огляду, нерідко ігноруючи ці вимоги, знищують або пошкоджують важливі сліди у тих місцях, на які вони не звернули належної уваги.

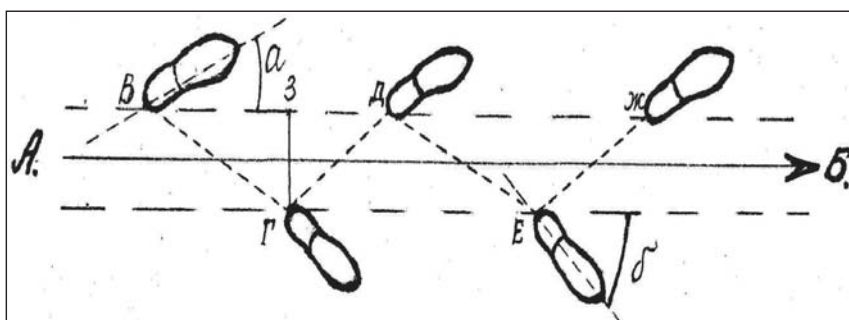
Огляд предметів з метою виявлення на них слідів і забезпечення їх зберігання доцільно починати зі звичайного візуального спостереження з одночасним застосуванням оптичних приладів. Адже виявлення слідів потребує кропіткого огляду кожного квадрата місця події. Важливе значення при цьому має вміле застосування науково-технічних засобів. Якщо сліди на предметі передбачаються, але не були виявлені, предмет слід відкласти й оглянути пізніше із застосуванням інших прийомів і спеціальних засобів.

У процесі виявлення слідів важливо визначити безпосередню їх причетність до розслідуваної події, бо на місці події є чимало слідів, утворених не тільки злочинцями, а й сторонніми особами, а нерідко самими учасниками огляду. Тому визначення кола таких слідів полегшує роботу зі слідами, заощаджує час працівників.

Однак наші практичні працівники часто дотримуються хибного правила: краще взяти більше слідів, тобто краще їх перебрати, ніж недобрати. Це зумовлено тим, що питання про виявлення саме слідів злочину не таке вже й просте і в ньому не може бути єдиних науково узгоджених рекомендацій.

Утім нерідко зв'язок слідів зі злочином наявний і безсумнівний, приміром викинуті з шафи носильні речі (одяг), виявлені викрадені речі, тобто ознаки злочину очевидні і не підлягають сумніву щодо інсценування. Крім того, на зв'язок певних слідів із місцем події суттєво впливає і фактор часу – цю обставину теж слід враховувати.

Отже, правоохоронні органи, зокрема практичні працівники ОВС (органів внутрішніх справ), які здійснюють виявлення слідів, завжди повинні бути обачними щодо їх фіксації та вилучення. Так, при огляді місця події може бути виявлено як поодинокі сліди, так і кілька послідовно залишених слідів, як босих ніг, так і взуття – «доріжку слідів». У таких слідах потрібно відшукати найбільш характерні ідентифікаційні ознаки, що потребують дбайливого ставлення. Такі сліди після їх вивчення необхідно зафіксувати, вилучити, уміло процесуально оформити і зберегти для подальшого дослідження (див. рис. 5). Оскільки на збереження слідів мають вплив негативні метеорологічні умови, то сліди потрібно захистити від можливого ушкодження.

Мал. 5. Елементи «доріжки слідів» ніг

Вимірювання елементів «доріжки слідів» ніг.

- AB – лінія напрямку руху;
- $BГДЖ$ – лінія ходьби;
- $ГЗ$ – ширина кроку;
- $BГ$ – довжина кроку правої ноги;
- $ГД$ – довжина кроку лівої ноги;
- a – кут розвороту лівої ступні;
- $б$ – кут розвороту правої ступні.

Приміром, «доріжку слідів» чи одиночні сліди взуття фотографують, вивчають, обгороджують, роблять зліпки; сліди на склі переносять в інше, більш безпечне місце; сліди від знаряддя зламу вирізають та ін.

Виявлені сліди повинні бути своєчасно зафіксовані. З цією метою їх фотографують, обробляють спецпорошками, з них виготовляють копії або зліпки, тобто сліди консервують. У процесі фіксації слідів застосовуються спеціальні науково-технічні засоби, що зосереджені в уніфікованій валізі слідчого, експерта, оперативного працівника.

Виявлені на місці події сліди повинні підлягати ретельному огляду та вивченню. За слідами на місці події можна отримати важливу для розслідування інформацію: відомості про злочинця; шляхи підходу та виходу; взаємне розташування слідів пальців і долонь рук, тобто встановити, яким пальцем та якою рукою вони залишені; про фізичні особливості злочинця, його зріст та інші ознаки.

Виявлення, вивчення та вилучення слідів на місці події і розробка у зв'язку з цим наукових рекомендацій – одна з найбільш актуальних проблем розкриття злочинів.

Сліди, що виявлені та підлягають вилученню, повинні бути відображені у протоколі огляду. Опис слідів у протоколі вимагає засвоєння криміналістичної термінології та вмілого вимірювання, щоб при читанні слідів можна було уявити їх розташування та зовнішню будову на місці події.

Щодо виявлених і вилучених слідів у протоколі огляду місця події необхідно зазначити:

- назву предмета, на якому виявлені сліди, його призначення, розмір, характер поверхні;
- класифікаційні ознаки сліду за видами (статичний, динамічний, об'ємний, поверхневий та ін.);
- характер відображення сліду (наприклад, ознаки робочої частини лопатки, зокрема ознаки краю його кромки тощо);
- положення слідів на предметі, їх взаємне розташування;
- загальну форму та розміри слідів;
- наявність (відсутність) на конкретній поверхні сліду рельєфного малюнка та його характерні ознаки;
- наявність сторонніх речовин у сліді;
- спосіб виявлення, фіксації та вилучення;
- спосіб пакування;
- застосування технічних засобів;
- процесуальне оформлення вилучених слідів тощо.

Сліди при огляді місця події доцільно вилучати разом з предметом, на якому вони виявлені, або з його окремою частиною. Якщо це неможливо зробити (предмет є тяжким, громіздким або цінним), то сліди, крім опису їх у протоколі, закріплюють за допомогою застосування технічних засобів і прийомів: шляхом фотографування, виготовлення зліпків, копіювання на дактилоплівку та ін.

Способи виготовлення гіпсових зліпків. Перед заливкою сліду розчином гіпсу з його поверхні необхідно усунути всі побічні частини (предмети), тобто почистити його. Якщо у сліді є вода, її обережно вилучають за допо-

могою піпетки, фільтрувального паперу або шматочка тканини. Неглибкий слід оточують смужкою картону чи роблять невеликий бортик (бордюр) із землі.

Залежно від стану ґрунту застосовують той чи інший спосіб виготовлення зліпків. Їх існує три:

- 1) наливний;
- 2) насипний;
- 3) комбінований.

Наливний спосіб застосовується для отримання зліпків зі слідів на тугому та вологому ґрунті. З цією метою готується розчин: півтори частини гіпсу на одну частину води. Гіпс висипається у приготовану воду та старанно розмішується до утворення сметаноподібної маси. Додавати сухий гіпс у розчин чи доливати воду в уже густу гіпсову масу не рекомендується.

Для виготовлення одного зліпка зі сліду завглибшки до 3 см потрібно взяти 2 склянки води на 500 г гіпсу. Повна склянка сухого порошку гіпсу містить приблизно 200 г. Приготовану масу заливають у слід безперервним поливом з невеликої висоти; шар повинен сягати половини глибини сліду. Потім кладуть каркас із попередньо змочених водою паличок і виливають рівним шаром залишок маси. Збоку, на каблучній частині, заливають гіпсом шпагат з биркою, на якій зазначають місце вилучення зліпка, дату та підписи двох понятих і слідчого.

Через 20–30 хв. зліпок обережно виймають з ґрунту. Протягом 3–4 год. його сушать, далі промивають у проточній воді, щоб усунути прилипли частини ґрунту. У разі необхідності, можна застосувати м'яку щіточку для зняття з рельєфної поверхні низу підошви (яка відбилася від сліду взуття) частинок ґрунту та сторонніх предметів.

Насипний спосіб застосовується у випадках, коли дно сліду покрите водою чи мокрим снігом, а при усуненні цієї перешкоди можливе пошкодження сліду. У такому разі сухий гіпсовий порошок висипається (просіюється) через сито (марлю) безпосередньо на поверхню сліду з водою. Після того як гіпс промокне, насипають новий шар гіпсу, потім кладуть каркас і знову наносять шар гіпсу. При виготовленні зліпка зі сліду, запорошеного снігом, насамперед потрібно його зволожити холодною водою за допомогою пульверизатора, а потім наносити просіяний сухий гіпс прошарками.

Існує також *комбінований спосіб* виготовлення гіпсових зліпків: спочатку застосовують насипний спосіб, а після утворення у сліді від підошви взуття тугої плівки (кірки) із гіпсу, її обережно змочують водою. Після цього кладуть каркас і застосовують наливний спосіб – заливають слід сметаноподібним розчином гіпсу та прикріплюють бирку з відповідними записами. Через 20–

30 хв., коли розчин гіпсу затвердіє зліпок обережно підкопують і виймають з ґрунту. Потім його попередньо підсушують, промивають у проточній воді та закінчують сушкою. Після цього гіпсовий зліпок можна направляти для дослідження на трасологічну експертизу.

Сліди, не описані у протоколі огляду та не приєднані до кримінальної справи як речові докази, втрачають основну свою якість — доказову силу. Вони не можуть фігурувати в кримінальній справі як джерело доказів, оскільки не мають юридичної сили.

Отже, закономірності роботи зі слідами на місці події (виявлення, огляд, фіксація, вилучення слідів та ін.) вимагають чітких, науково обґрунтованих знань, тактичних прийомів їх виявлення, умілого застосування технічних засобів та інших рекомендацій криміналістичної техніки. Лише вміле застосування рекомендацій криміналістики, що містяться в розділі трасології, може забезпечити ефективність роботи зі слідами.

§ 5. Основи методики трасологічної експертизи

У процесі розслідування злочинів слідчому, оперпрацівнику найчастіше доводиться звертатися за допомогою до спеціалістів для роз'яснення окремих обставин, пов'язаних із розслідуванням злочину. Як ініціатори розслідування, вони зацікавлені у дослідженні слідів, для чого й призначають трасологічну експертизу. У зв'язку з цим їм необхідно не тільки мати уявлення, а й знати, основи загальної методики проведення експертизи, бо порушення методики є однією з причин недовіри до висновку експерта та повернення об'єктів на повторне дослідження.

Як відомо, висновок експерта, при проведенні будь-якого виду експертизи ґрунтується на дослідженні ознак, притаманних певному об'єкту, що відобразилися на іншому об'єкті. У криміналістиці ознаки поділяють на *загальні і власні*.

Саме тому, згідно з методикою проведення експертизи, в об'єктах трасологічного дослідження, що відносяться до загальних ознак, потрібно розрізняти:

- форму (зовнішню будову);
- розміри;
- властивості об'єкту;
- рельєф поверхні.

Загальні ознаки — це зовнішні ознаки об'єкта, які характеризують його в цілому щодо форми, розмірів, конфігурації та дозволяють віднести його до групи йому подібних. Необхідно відмітити, що загальні ознаки стосу-

ються в однаковій мірі як предмета в цілому, так і будь-якої його частини. Отже, *загальні ознаки* – це зовнішні ознаки, що мають загальну природу свого походження, є характерними для ряду об'єктів, та дають можливість віднести такі об'єкти до багатьох їм подібних. Вони є показником групової характеристики, тому характеризують об'єкт в цілому. Наприклад, загальними ознаками сліда низу взуття є його зовнішня будова, розміри, рельєф поверхні, маркування тощо.

Власні ознаки – це індивідуальні особливості, що виникли в результаті виготовлення й експлуатації об'єктів. Вони постають як наслідок дії слідоутворювального предмета на слідосприймальний. Наприклад, окремі сліди від робочої частини «лома-фомки» на поверхні деревини, індивідуальні особливості обробки, зносу та ремонту взуття тощо. При дослідженні зовнішньої будови матеріальних об'єктів характеризують як загальні (групові), так і власні ознаки, характерні лише йому одному.

Встановлення тотожності завжди здійснюється за своєрідними, одиночними, індивідуальними ознаками, а саме:

- за відображенням ознак у сліді та лише в сукупності (тільки сукупність загальних і власних ознак може індивідуалізувати предмет та створити можливості для його ідентифікації). Неодмінною умовою трасологічної ідентифікації – достатньо виражена тотожність об'єктів, що досліджуються;
- за зовнішньою будовою об'єктів: індивідуальні особливості повинні бути очевидними;
- за наявністю незмінної, стійкої зовнішньої будови об'єктів, яка дозволяє проводити порівняння навіть через тривалий проміжок часу, тобто у межах ідентифікаційного періоду;
- за умови, що об'єкти дослідження після скоєння злочину не підлягали змінам (взуття не зносилося, ніж не був загострений заново тощо). Тому експерту необхідно враховувати не лише стійкість зовнішньої будови, а й умови знаходження та зберігання об'єктів;
- за умови, що всі ознаки в своїй сукупності переконливі.

Для трасологічної ідентифікації є типовим ототожнення конкретного об'єкта (предмета чи людини) за ознаками його зовнішньої будови, що отримали своє відображення у слідах. Тому методика ідентифікаційного експертного дослідження заснована на порівняльному вивченні об'єктів, що ідентифікують об'єкти-оригінали, і тих, що ідентифікуються, тобто залишених слідів від об'єктів.

Основне положення методики при цьому полягає у виявленні сукупності ознак, які має об'єкт пошуку (той, що ідентифікують), і встановленні ознак, які відобразилися в залишеному ним сліді.

Однак щодо встановлення ознак при дослідженні об'єктів з порушеною їх цілісністю використовується особливий вид трасологічної ідентифікації – ідентифікація цілого за його частинами, наприклад, при дослідженні кусків фарного скла у справах про ДТП; осколків віконного скла при скоєнні крадіжок, кусочків розірваного паперу тощо.

§ 6. Стадії криміналістичної ідентифікаційної експертизи

Для вирішення питань, поставлених перед експертом трасологічної експертизи, необхідно мати наступні початкові дані:

- постанову про призначення судово-трасологічної експертизи;
- сліди-носії інформації (ідентифікуючі об'єкти) – гіпсові зліпки слідів взуття, вирізки знаряддя зламу, сліди вогнепальних пошкоджень тощо;
- досліджувані об'єкти-оригінали (ті, що ідентифікують) – знаряддя зламу, взуття, пістолет, друкарська машинка, людина тощо;
- матеріали кримінальної справи, зокрема частини, що стосуються проведення експертизи.

Для ініціатора розслідування ці початкові дані є тією основою, яка необхідна для призначення та проведення експертизи. Трасологічна експертиза вирішує багато важливих питань: ідентифікує об'єкти, встановлює групову приналежність та ціле за його частинами; проводить дослідження транспортних засобів; дактилоскопічні експертизи; експертизи слідів ніг (взуття); знарядь зламу й інструментів; замків і пломб, слідів зубів людини та слідів тварин; вивчає зліпки слідів злочину, «доріжки слідів» ходи людини, механічні пошкодження одягу та багато інших об'єктів.

Трасологічна експертиза, як і інші криміналістичні експертизи, – це послідовний, методичний, взаємопов'язаний процес, який згідно із загальною методикою ідентифікації передбачає науково розроблену структурну побудову дослідження, що відчувається за чітко окресленими стадіями з обов'язковим дотриманням їх послідовності та взаємовпливу з метою отримати повну, всебічну й достовірну інформацію.

У теорії криміналістичної ідентифікації виділяють шість стадій, за іншими – сім стадій ідентифікаційної експертизи.

1. Попередня стадія. Ця стадія включає ряд завдань з підготовки дослідження: ознайомлення з матеріалами, що надійшли, та обставинами справи, з питаннями, поставленими на вирішення експерта й відповідність їх його компетенції; наявність написів, відтисків печаток, підписів понятих і слідчого. Вона включає ознайомлення з самими об'єктами та попереднє визначення

найбільш ефективних методів, що будуть використані у процесі експертизи. Якщо матеріалів недостатньо або вони непридатні для ідентифікації, експерт повідомляє про це слідчого (суд) і вказує, які додаткові матеріали необхідно надати.

1. Роздільне дослідження. Цією стадією передбачено роздільне вивчення об'єктів, що ідентифікують та тих, що ідентифікуються. Основне завдання при цьому дослідженні – виявити, закріпити та встановити максимальну сукупність ідентифікаційних ознак, притаманних кожному об'єкту, зробити правильний аналіз слідів-відображень від об'єкта, що ідентифікують, і з'ясувати закономірність механізму слідоутворення цих слідів.

2. Експериментальне дослідження. Це дослідження спрямоване на виявлення властивостей і ознак в об'єктах, що ідентифікують, у формі, що задовольняє процес порівняльного дослідження. Наприклад, при проведенні судово-балістичної експертизи експериментом передбачено дві мети:

1) встановлення придатності вогнепальної зброї, що досліджується, до виконання пострілів;

2) отримання експериментальних зразків (куль, гільз) для порівняльного дослідження.

Основним завданням експериментального дослідження є не лише отримати порівняльні зразки, а й виявити, зафіксувати індивідуальні ознаки, що дають підстави впевненості для формування у експерта внутрішнього переконання в їх стійкому відображенні, а отже, придатності цих зразків для порівняльного дослідження.

3. Порівняльне дослідження. На цій стадії зіставляють однакові ідентифікаційні ознаки об'єктів, виявляють їх збіг або розбіжність. Порівняльне дослідження повинно бути повним, усебічним і детальним. Ретельно зіставляють не лише зримі та найбільш характерні ознаки, а всі, що були виявлені на стадії роздільного дослідження, незалежно від їх кількості та ступеня вираженості. При цьому можуть використовуватися різні вимірювальні прилади, лупи, порівняльні прилади та інші технічні засоби. Порівняння здійснюється трьома способами:

1) зіставленням;

2) сполученням (лінійним суміщенням);

3) накладанням.

Зіставлення – це розміщення об'єктів (або фотозображень), що порівнюються, поруч один біля одного – так, щоб можна було одночасно спостерігати та відзначати їхні ознаки.

Сполучення (лінійне суміщення) – це розміщення в полі мікроскопу об'єктів, що порівнюються, таким чином, щоб ознаки одного складали продовження

ознак другого. З цією метою використовують спеціальні прилади – порівняльні мікроскопи (МС-51, МСК-1, МС-1 та ін.) або фотографують обидва об'єкти в одному масштабі.

Накладання – це приведення порівнюваних об'єктів у контакт один з одним так, щоб їх можна було спостерігати при проходженні світла, тобто на просвіт. Для цього зображення об'єктів переносять на прозорий матеріал (плівку, скло) і одне з них накладають на інше. Таким чином досліджують їх форму, розміри та розташування ознак. При цьому в експертній практиці використовують спеціальні прилади оптичного накладання – ПОН-2, МС-1, програмно-апаратний комплекс «ТЕД-34» та ін.

4. Оцінка результатів порівняння. Це етап дослідження, на якому аналізують отримані результати розумової та оцінювальної діяльності об'єктів дослідження чи слідів на них. Виявлені сукупності ознак збігу та розбіжності оцінюють з погляду їх закономірності або випадковості. Збіг ознак оцінюють як окремо, так і в їх сукупності, передовсім з урахуванням того, чи достатні вони для встановлення тотожності.

При цьому порівнюється кількість і якість ознак, що збігаються та різняться, пояснюється їх походження. Якщо закономірною, суттєвою виявиться сукупність ознак, що збігаються, то висновок експерта про тотожність буде позитивним; якщо навпаки – закономірна сукупність ознак, що між собою різняться, – висновок буде негативним. На цій стадії експерти часто припускаються помилок. Причиною таких помилкових висновків є неправильна оцінка ознак інформативності об'єктів дослідження.

Правильне рішення залежить не лише від якості наданих на експертизу об'єктів, від повноти та старанності проведеного дослідження, а й від інших факторів: професійної підготовки, кваліфікації та досвіду експерта, його уважності, кмітливості, пильності, зосередженості, посидючості та інших об'єктивних і суб'єктивних рис.

5. Висновки. Це синтезуюча стадія, на якій викладається короткий, найбільш важливий, глибоко осмислений, логічно викладений результат проведеного експертного дослідження – це підсумок роботи експерта, обґрунтований його внутрішнім переконанням. Єдиною підставою для висновку про тотожність є індивідуальна (неповторна) сукупність ідентифікаційних ознак. Висновок експерта про тотожність може бути позитивним, негативним (заперечним) або ймовірним (вірогідним).

Крім названих вище, існує ще й висновок про неможливість вирішення питання по суті. Такий висновок роблять, коли під час дослідження встановлені як збіг, так і розбіжність ознак і вони є складними або недостатніми для

пояснення. Збіг лише загальних ознак, дає підстави для висновку тільки про групову приналежність.

Доказове значення має лише категорично позитивний висновок або категорично негативний (заперечний) висновок. Ймовірний висновок може бути використаний лише в організаційній та оперативно-розшуковій діяльності.

б. Складання висновку експерта й оформлення фототаблиці. Це завершальна стадія, що підбиває підсумки всього ходу методики експертного дослідження. Вона включає й технічну сторону – оформлення результатів отриманих матеріалів і складання фототаблиці, яку додають до висновку експерта.

На цій стадії весь матеріал, отриманий у процесі експертного дослідження, узагальнюють у вихідному документі – висновку експерта, який є одним з джерел доказів, разом з фототаблицею, додається до кримінальної справи.

Контрольні запитання та завдання для самоперевірки

- Як дослівно перекладається термін «трасологія»? Дайте йому визначення.
- Які завдання вирішуються за допомогою слідів злочину?
- Дайте поняття вченню про сліди.
- Назвіть основні особливості слідоутворення.
- Розкрийте механізм утворення слідів.
- Які Ви знаєте види слідів у трасології? Що таке слідоутворювальний і слідоприймальний предмети?
 - Охарактеризуйте об'єкти зламу та знаряддя зламу.
 - Що Ви знаєте про закономірності роботи зі слідами на місці події?
 - Що необхідно зазначити у протоколі огляду місця події при вилученні слідів трасології?
- Дайте поняття загальним та власним ознакам трасологічного дослідження. Поясніть відмінності між ними.
- Розкрийте основи методики криміналістичної ідентифікаційної експертизи.
 - Назвіть і охарактеризуйте стадії ідентифікаційного процесу.
 - Які Ви знаєте способи порівняльного дослідження? У чому їх специфіка?
 - Що таке оцінка результатів порівняння та висновок експерта? Які Ви знаєте категорії висновків експерта?

Література до теми: див. список рекомендованої літератури за п./№ (2, 3, 9, 18, 23, 24, 33, 34, 37, 42, 48, 49).